

УДК 340.12:321.7:316.774

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.1.33>**Анна Мхітарян,**аспірантка кафедри конституційного права та правосуддя  
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

## ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних моделей електронної демократії. Починаючи з 60-х рр. XX ст. були розроблені різні теорії сучасної демократії. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій вплинув на політико-правову сферу, створивши нові можливості інформування громадян, отримання громадянами інформації з альтернативних джерел та становлення зворотного зв'язку між ними та державою.

Перші теорії електронної демократії були розроблені здебільшого соціологами та футурологами, однак надалі це стало предметом досліджень політологів. Концепція електронної демократії як політико-правова доктрина має важливе значення для дослідження сучасних процесів державотворення.

У статті досліджені як теорії електронної демократії, які були частиною концепції інформаційного суспільства, так і самостійні теорії, які об'єднані у моделі. Докладно розглянуті теорії демократії участі Йонедзі Масуди, напівпрямої демократії Елвіна Тоффлера, а також моніторингової демократії Джона Кіна.

Зазначається збільшення електронної участі громадян у вирішенні політико-правових питань.

Окрім цього, наведені 4 моделі: партійна електронна демократія, ліберальна електронна демократія, пряма електронна демократія, деліберативна демократія. Ці моделі є узагальненням різних теорій електронної демократії, які об'єднані за загальними рисами.

Охарактеризована кожна модель, її особливості та місце інформаційно-комунікаційних технологій у процесі впровадження кожної моделі. Особлива увага приділена недолікам кожної моделі. Кожна модель пропонує свої види електронної участі громадян у політико-правовій сфері держави.

Теорії характеризуються різноманітністю – від обмеженої участі громадян (партійна електронна демократія) до повного встановлення порядку денного та прийняття рішення громадянами (пряма електронна демократія).

Окремо досліджена деліберативна теорія, розвинута Ю. Хабермасом, особливістю якої є широка участь громадян в обговоренні різноманітних проблем та питань, а також важливість досягнення загального консенсусу та врахування думок усього населення під час прийняття рішень.

Разом із тим зазначається ефективність поєднання різних моделей у вирішенні окремих питань.

**Ключові слова:** електронна демократія, комп'ютопія, демократія участі, напівпряма демократія, моніторингова демократія, деліберативна демократія.

**Постановка проблеми.** Стрімкий розвиток сучасних технологій, який почався ще у 50-х рр. XX ст., призвів до фундаментальних змін у суспільному житті. Згодом нові інформаційно-комунікативні технології вплинули ще й на політичну, економічну та правову сфери.

Швидке поширення інформації, альтернативні джерела її отримання, розширення суспільного діалогу та необхідність встановлення зворотного зв'язку з громадянами вносять кардинальні зміни у політико-правовий устрій суспільства.

Концепція електронної демократії є однією з найважливіших політико-правових вчень сучасності. Останні десятиріччя держави послідовно використовують та розвивають інструменти електронної демократії (електронний уряд, електронні пети-

ції, електронний суд та ін.). З огляду на це актуальним стає дослідження теоретичних аспектів електронної демократії для розуміння цього явища.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми та особливості електронної демократії є широко дослідженими українськими політологами, філософами та спеціалістами з державного управління, зокрема, слід виділити Н. В. Грицяк, О. Г. Данільяна, Л. О. Малишенко, О. О. Маруховського, С. Г. Соловйова та ін. Проте фундаментальних правових досліджень недостатньо та здебільшого розглядаються окремі аспекти електронної демократії.

**Формування цілей статті.** Метою статті є розгляд теоретичних аспектів та моделей електронної демократії.

**Виклад основного матеріалу.** Умови комунікації між державою, суспільством та людиною змінюються під впливом розвитку технологій.

В основі концепції електронної демократії лежать дослідження змін традиційних демократичних засобів прийняття рішень, політичних дебатів, політико-правових процесів під впливом розвитку та широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Перші концепції електронної демократії виникали як частина теорій інформаційного суспільства. Вчені досліджували трансформацію демократії з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Згодом виникли самостійні теорії, які прямо досліджували види, інструменти, особливості реалізації електронної демократії.

Спочатку розглянемо теорії, які є частинами концепцій інформаційного суспільства.

Однією з перших таких теорій є «демократія участі» Йонедзі Масуди. У двох фундаментальних працях – «Комп'ютопія» та «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство» – Й. Масуда наводить глибокий аналіз змін у суспільстві в цілому, які виникають із розвитком та поширенням інформаційно-комунікаційних технологій.

Під час дослідницької роботи в Інституті розвитку використання комп'ютерів Й. Масуда розробив теорію комп'ютопії. Під комп'ютопією вчений розумів «глобальне футуризоване суспільство», в якому провідне місце займає самореалізація людини шляхом ефективного «використання майбутнього часу» [2, с. 41].

Вільне поліцентрове громадянське суспільство, головною метою якого є реалізація цінності часу, є основою комп'ютопії [2, с. 43]. Право вільного рішення, як використовувати майбутній час для досягнення мети, стане «визначальним правом людини у майбутньому інформаційному суспільстві» [2, с. 43].

У рамках комп'ютопії Й. Масуда розробив теорію демократії участі. Вчений визначає демократію участі як «форму правління, в якій політичні рішення і для держави, і для місцевих самоуправних одиниць будуть прийматися шляхом участі пересічних громадян» [1, с. 56].

Демократія інформаційного суспільства буде «політикою участі громадян; політикою автономного управління громадянами, що ґрунтуватиметься на договорі про участь і синергізмі, який бере до уваги думку меншості» [2, с. 39].

Демократія участі має замінити предстваницьку демократію. Сучасна технічна

база та можливість забезпечення зворотного зв'язку створюють умови для врахування думки не тільки більшості, але й меншості.

Основними цінностями демократії участі будуть: гласність, плюралізм, більшість, однодумство, досягнення консенсусу [1, с. 56].

Технологічна база демократії участі буде складатися:

1) з інформаційної мережі, яка стане можливою завдяки розвитку комп'ютерно-комунікаційної технології;

2) процесу копіювання політичних моделей;

3) зворотного зв'язку для врахування індивідуальних думок [1, с. 45].

Ці зміни призведуть до ліквідації класичного для нас бюрократичного апарату, на зміну якому прийде «невеликий штат фахівців, професійно відповідальних за адміністративні функції» [3, с. 135].

Автор вважав, що примус та контроль над іншими будуть припинені у такому вільному суспільстві, функціонуючому на управлінні громадянами. «Суспільство буде синергетично функціональним, і це та ідеальна форма, яку нам обіцяє інформаційна перебудова» [2, с. 46].

Разом із тим дослідник розумів ризику, які несе із собою політико-правовий устрій інформаційного суспільства. Він вважав, що людство постало перед вибором: або абсолютне демократичне, правове інформаційне суспільство (комп'ютопія), або «автоматизована держава». Комп'ютопії Й. Масуда протиставляв контрольоване суспільство. Ризик його виникнення він пов'язував із тим, що комп'ютерними технологіями насамперед та найбільше користувались військові, урядові структури, спеціальні служби, органи внутрішніх справ. Й. Масуда вважав, що ця ситуація значно впливає на «уповільнення в демократичному застосуванні комп'ютерів» і продовження такої динаміки збільшує вірогідність виникнення контрольованого суспільства [2, с. 46 – 47], [3, с. 134].

Проте автор впевнений, що людство вибере шлях розвитку комп'ютопії.

Незважаючи на фундаментальність теорії Й. Масуди, концепція демократії участі здається доволі утопічною, хоча більшість прогнозів вченого щодо розвитку інформаційного суспільства вже реалізуються.

Наступним основоположним дослідженням є «Третя хвиля» Елвіна Тофлера. У своїй книзі Е. Тофлер характеризує кожний період розвитку людства хвилями. Сільськогосподарський період він називає «Першою хвилею», індустріальний період – «Другою хвилею», а нове інформаційне су-

пільство – «Третьою хвилею». Сталі норми індустріального суспільства зазнають кардинальних змін. Централізованість змінюється роздробленістю, влада меншин приходить на зміну влади більшості. Зі зростанням значення і цінності інформації влада буде визначатися ступенем контролю над нею [4, с. 89].

Е. Тоффлер, розмірковуючи про кризу сучасної представницької демократії, висуває теорію напівпрямої демократії. Напівпрямая демократія буде поєднувати елементи прямої та представницької демократії. При цьому велику роль будуть відігравати сучасні інформаційно-комунікаційні технології.

Вчений так характеризує напівпрямую демократію: «Використовуючи передові комп'ютери, супутники, телефони, кабель, методи опитування та інші інструменти, освічені громадяни можуть вперше в історії почати приймати безліч власних політичних рішень. Питання не стоїть: або – або. Це не питання про пряму демократію або непряму, власне представництво або представництво через інших. Адже обидві системи мають переваги, і існують надзвичайно творчі, які поки що не використовуються, способи поєднувати пряму участь громадян з «представництвом» в новій системі напівпрямої демократії» [5, с. 290].

Е. Тоффлер вважав, що під час прийняття важливих рішень у разі голосування враховуються не тільки результати голосування представницького органу, але й результати плебісциту [5, с. 291]. Таких варіантів поєднання прямої та представницької демократії із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій може бути багато, і з розвитком технологій їх можна удосконалювати.

Ці дві теорії найбільш яскраво представляють майбутній політико-правовий устрій інформаційного суспільства. Спільним для всіх теорій є таке:

- 1) широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій;
- 2) криза сучасної демократії;
- 3) збільшення електронної участі громадян;
- 4) децентралізація влади;
- 5) збільшення влади меншин та ін.

Дослідженнями сучасних демократичних процесів займалась велика кількість дослідників, і всі вони погоджуються в одному – настав період кризи представницької демократії.

З 70-х рр. XX ст. у США з появою кабельного телебачення з'явилися пропозиції застосування телебачення для встановлення зворотного зв'язку з громадянами. Однак на практиці теледемократія виявилась неефективною.

Ситуація докорінно змінилася з появою та розвитком мережі Інтернет. Спочатку Інтернет розглядався як доповнення до традиційної демократії. Згодом у концепції постінтернет-демократії (Кібердемократії), розробленої К. Беллами, Інтернет вже виступає обов'язковою умовою сучасної демократії [6, с. 34].

Професор Сіднейського університету і Берлінського соціального наукового центру Джон Кин наголошує, що сучасна постпредставницька демократія почала розвиватися з 1945 р. З трансформацією почала включати додаткові та «засновані на участі особливості». При цьому сучасні технології та різноманітність комунікації дають громадянам привілеї. Різноманітні органи моніторингу та контролю влади (наприклад, правозахисні організації, збори громадян, громадські розслідування) допомагають забезпечити підзвітність влади у всіх сферах. При цьому значимість демократичних інститутів не зменшується, але вони змінюються під зовнішнім впливом, увагою та контролем [7, с. 865]. Тому ця теорія називається «моніторинговою демократією».

Норвезькі дослідники Теро Пайварінта та Ойстейн Себо систематизували різні теорії електронної демократії та виділили 4 основні моделі:

- 1) партійна електронна демократія (Partisan democracy);
- 2) ліберальна електронна демократія (Liberal democracy);
- 3) пряма електронна демократія (Direct democracy);
- 4) деліберативна демократія (Deliberative democracy) [8, с. 823].

Партійна електронна демократія характеризується ініційованою громадянами участю та неявним впливом на прийняття рішень. За допомогою застосування інформаційних технологій створюється майданчик для висловлювання альтернативних точок зору або критики влади без перерв з боку політичної еліти [8, с. 824]. Для цього можуть створюватися інтернет-спільноти, чати, блоги. Таким чином, громадяни використовують альтернативні способи ведення політичних дебатів, не тільки через представників або традиційні канали.

Такий зворотний зв'язок з боку громадян, навіть якщо їх мало, може зробити ефективнішим прийняття рішень владою. Хоча прямий зв'язок між висловлюванням позицій громадянами та прийняттям рішень або відсутній, або неясний [8, с. 824].

Однією з основних проблем цієї моделі вчені називають складність створення загального консенсусу рішень. Разом із тим такий спосіб суспільно-політичної дискусії

є дуже важливим у державах, де альтернативні майданчики «висловлювання політичних поглядів відсутні або важкодоступні» [8, с. 824].

Наступною моделлю Т. Пайварінта та О. Себо називають ліберальну електронну демократію. Основною її характеристикою є участь громадян у прийнятті рішень поза виборами. При ліберальній демократії діє представницька демократія, коли громадяни, окрім участі у виборах, також беруть широку участь у громадських дебатах щодо прийняття рішень.

Рішення приймаються після інформування громадян про позиції представників. Інформаційно-комунікаційні технології при цьому поліпшують якість та кількість обміну інформацією між громадянами та владою [8, с. 830].

При партійній та ліберальній демократії громадяни беруть непряму участь у прийнятті рішень. При партійній порядок денний створюють громадяни шляхом обрання влади, а рішення приймають органи влади. При ліберальній порядок денний встановлюють обрані представники, однак враховується думка громадян під час прийняття рішення.

Однією з найбільш популярних моделей є деліберативна демократія. Теорію деліберативної демократії розвинув німецький філософ Юрген Хабермас. Під нею вчений розумів «демократію раціонального дискурсу, обговорення, переконання, аргументації та компромісу», засновану на комунікативному дискурсі [9, с. 89]. Громадяни беруть участь у відкритих дискусіях, обговореннях, форумах за допомогою комп'ютерних технологій. Проте автор відзначає небезпеку використання таких технологій для маніпуляції суспільно-політичною думкою та виникнення «інформаційного тоталітаризму» [9, с. 89].

Важливу роль відіграє організована, функціонуюча публічна сфера. У широких дискусіях збільшується участь громадян у прийнятті рішень. Деліберативна демократія за формою є представницькою, однак саме через досягнення консенсусу у прийнятті рішень легітимізує владу. Інформаційно-комунікаційні технології розвиваються «з метою збільшення участі громадян та участі у прийнятті рішень, окрім голосування на виборах та участі у виборчих кампаніях» [8, с. 825].

За цією моделлю політики та державні органи постійно реагують на думку громадян та несуть відповідальність за «ініціювання та визначення актуальних тим, які обговорюються» [8, с. 829].

Однією з проблем цієї моделі демократії є цифровий розрив серед різних груп населення та небажання громадян, які вже залучені до традиційних «демократичних практик», застосовувати механізми електронної демократії.

Дуже сильно відрізняється від представницьких моделей електронної демократії пряма електронна демократія. При ній мережеві групи відіграють роль традиційних демократичних інститутів, які поступово перестають посідати провідне місце у політико-правовій сфері. Саме тому інформаційно-комунікативні технології у цій моделі електронної демократії виступають не доповненням до традиційних демократичних інститутів, а головною передумовою існування демократії [6].

Технології здійснюють підтримку спілкування великої кількості людей, які приймають рішення. Так, громадяни онлайн не тільки визначають порядок денний, але й приймають рішення. Здебільшого таку модель використовують на місцевому рівні.

#### Висновки

Таким чином, ми розглянули теоретичні аспекти електронної демократії. Як невід'ємна частина інформаційного суспільства, електронна демократія сприяє збільшенню участі громадян у встановленні порядку денного та прийнятті рішень, використовуючи цифрові технології.

У статті розглянуті теорії демократичної участі та напівпрямої демократії як частин концепції інформаційного суспільства.

Також розглянуті самостійні теорії, які об'єднані за загальними характеристиками у 4 моделі.

Наведені моделі є узагальненням різних теорій електронної демократії. Вважаємо, що найбільш ефективним буде поєднання різних моделей та використання їх залежно від питання та проблеми, яку необхідно вирішити.

#### Список використаних джерел:

1. Меньшеніна А. Є. Потенційні можливості реалізації демократичних цінностей в інформаційному суспільстві. *Грані*. 2015. № 10. С. 54-57.
2. Масуда Й. Комп'ютопія / перекл. з англ. В. Ляха. *Філософська і соціологічна думка*. 1993. № 6. С. 36-50.
3. Маруховський О. Переваги та вади інформаційного суспільства (До 40-річчя виходу у світ «Комп'ютопії» Й. Масуди). *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 127-136.
4. Вольфсон Ю. Р., Вольчина А. Е. Проблема классификации теорий информационного обще-

ства. *Современные исследования социальных проблем*. 2017. Том 8. № 3. С. 80-110.

5. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: ООО "Фирма «Издательство АСТ», 2004. 345 с.

6. Bellamy C. «Modelling electronic democracy, Towards democratic discourses for an information age» in Hoff, J., I. Horrocks, and P. Tops (eds.) *Democratic governance and new technology, technologically mediated innovations in political practice in Western Europe*, London: Routledge, 2000. P. 33-54.

7. Keane J. *The Life and Death of Democracy*. London: Simon & Schuster UK Ltd, 2000. P. 992.

8. Päiväranta T., Sæbø, Ø. Models of E-Democracy. *Communications of the Association for Information Systems*. 2006. № 17. P. 818-843.

9. Белоусова В. М. Делиберативная концепция Ю. Хабермаса в контексте систематизации современных моделей демократии. *Вестник Удмуртского государственного университета*. 2015. Т. 25. № 4. С. 84-92.

#### **Anna Mkhitarian. General theoretical characteristics of electronic democracy**

*The article is devoted to the study of theoretical models of e-democracy. Since the 60's of the twentieth century, various theories of modern democracy have been developed. The rapid development of information and communication technologies has affected the political and legal sphere, creating new opportunities for informing citizens, obtaining information from citizens from alternative sources and the formation of feedback between them and the state.*

*The first theories of e-democracy were developed mostly by sociologists and futurologists, but later it became the subject of research by political scientists. The concept of e-democracy, as a political and legal doctrine, is important for the study of modern state-building processes.*

*The article examines both theories of e-democracy, which were part of the concept of the information society, and independent theories, which are combined in the model. Yoneji Masuda's theories of participatory democracy, Alvin Toffler's semi-direct democracy, and John Keane's monitoring democracy are discussed in detail.*

*There is an increase in electronic participation of citizens in solving political and legal issues.*

*In addition, there are 4 models: party e-democracy, liberal e-democracy, direct e-democracy, deliberative democracy. These models are a generalization of various theories of e-democracy, which are united by common features.*

*Each model is characterized, its features and place of information and communication technologies in the implementation of each model. Particular attention is paid to the shortcomings of each model. Each model offers its own types of electronic participation of citizens in the political and legal sphere of the state.*

*The variety of theories is characterized by limited citizen participation (party e-democracy) and full agenda setting and decision-making by citizens (direct e-democracy).*

*The deliberative theory developed by J. Habermas is separately studied, the feature of which is the wide participation of citizens in the discussion of various problems and issues, as well as the importance of reaching a general consensus and taking into account the views of the whole population in decision making.*

*At the same time, the effectiveness of combining different models in solving individual issues is noted.*

**Key words:** e-democracy, computopia, participatory democracy, semi-direct democracy, monitoring democracy, deliberative democracy.